

ARAP DÜNYASINDA LİDERLİK VE EKONOMİ, 1950-1996*

Paul RİVLİN**

This paper examines the state's role in economic development for several Arab countries in comparison with the state's active and effective role in Europe and East Asia.

Avrupa'nın Deneyimi ve Gerschenkron'un Tezi

Alexander Gerschenkron'a göre ilk endüstrileşen devlet olan İngiltere yavaş yavaş endüstrileşmeyi destekleyebilecek kurumlar oluşturdu. Bunların içinde en önemlisi birleşik bir devlet içerisindeki Pazar ekonomisiydi. 19.yy'ın başlarında mülkiyet hakları kanunla koruma altına alınmış, ticaret, taşıma, inşaat ve üretim üzerindeki feodal sınırlamalar kaldırılmıştı.¹

Diğer Avrupa ülkelerinde değişik bir gelişim modeli vardı. Kaliteli işgücü gibi görece kıtlıklara karşı değişik etken ve üretim çeşitlendirmeleri ne gidilmişti. İngiltere'den daha az gelişmiş bir piyasa için İngiltere'den daha hiyerarşik bir karar verme yapısı kullanılmıştı. İngiliz şirketleri zenginliklerini kullanılabilir hale getirerek, karlarını tekrar yatırıma dönüştürerek ve iyi organize olmuş kısa dönem kredi piyasaları vasıtasıyla kaynak buluyorlardı. Alman finans piyasaları İngiltere'ye göre çok daha az gelişmişti ve bu nedenle bankalar sanayiye kaynak sağlamakta daha büyük rol oynamıştı. Almanya'nın görece geri kalmışlığı, sanayiye finans sağlamak için bankacılığa olan bağımlılığını açıklıyordu. Bu günümüzde sanayi sahiplerinin bankacılık sektörüne girişlerinin nedenlerinden biridir.

Rusya'da devlet tasarrufları kullanabilecek edebilecek tek varlıktı. Sadece büyük şirketler devletle siyasi ilişkilere girerek kendilerini bu sistemin içine dahil edebiliyorlardı. Rusya'nın görece geri kalmışlığı

* Middle East Review of International Affairs Eylül 1997 Cilt 1, Sayı 3'te yayınlanan makale ASAM Ortadoğu Araştırmaları Masası Stajyeri Erhan Şener tarafından İngilizceden çevrilmiştir.

* Tel Aviv Üniversitesi 'Moshe Dayan Center for Middle Eastern and African Studies' kuruluşunda kıdemli araştırmacı ve ekonomist.

¹ Alexander Gerschenkron, Economic Backwardness in Historical Perspective, (Cambridge, Harvard University Press, 1962).

devletin, yatırım dengesinin ve hatta teknoloji seçiminin rolünü açıklamaktadır.²

İngiltere'nin endüstrileşen ilk devlet olması, 1846'da Tahıl Yasalarının yürürlükten kaldırılmasından 1932'de Ottawa İmtiyaz Anlaşması'nın imzalanmasıyla serbest ticareti fesh etmesine kadar serbest pazarlara olan desteğini açıklamaktadır. İngiltere'nin bu durumu Amerika, Almanya ve diğer ülkelerin kendi pazarlarında neden çok daha koruyucu olduklarını da açıklamaktadır: İngiltere'nin aksine diğer devletler endüstrileşmelerinin ilk dönemlerinde ilk endüstrileşen devlet ile rekabet etmek zorundaydılar.

Gerschenkron, Avrupa'da endüstrileşmenin gelişimine yardımcı olmak amacıyla kullanılan politikaların ve kurumları açıklayabilmek için "görelî geri kalmışlık" (relative backwardness) fikrini kullandı. Tüm dünyada geçerli bir teori iddia etmedi ancak fikirleri herhangi bir yerdeki trendleri açıklayabilmek için yararlıydı.

Her ülke endüstrileşme sürecinde uluslararası ekonomide değişik durumlarla karşılaşır. Zaman geçtikçe bu piyasalar daha da rekabetçi bir hale gelmişlerdir. Bunun en önemli etkilerinden biri de gelişmekte olan ülkelerde devletin görelî geri kalmışlığı telafi etmek zorunda kalmasıdır. Bu Japonya'da 1868 Meiji Devriminden sonra görülmüştür. Japonya batının ekonomik ve teknolojik liderliğinin kendi bağımsızlığını tehdit ettiğini anladıktan sonra ekonomik gelişim savaşı için ülkede seferberlik başlattı. Issawi Japonların yabancı teknolojiye, üretim sürecine ve hatta kültüre, Arapların bugün olduklarından çok daha fazla ilgili olduklarını vurgulamıştı.³ Dış dünyayı seçici olarak inceleme isteği diğer Doğu Asya ülkelerinin de gelişimlerini belirlemişti.

Son yıllarda Doğu Asya'daki(özellikle Japonya, Güney Kore ve Tayvan'daki) gelişmenin nedenleri üzerine büyük bir tartışma vardır. 1993'te, günümüzde serbest piyasa ideolojisinin en önemli kaynaklarından olan Dünya Bankası'nın yayınladığı "East Asia Miracle" (Doğu Asya Mucizesi) başlıklı rapor, kurumun yayınladığı diğer belli başlı yayınlar arasında ekonomik gelişmede devletin rolünün öneminin en iyi anlayan yayın olmuştu.⁴ Dünya Bankası'na göre yüksek performans gösteren Asya ekonomilerinin her birinde yeni gelen tüm liderler ekonomik icraatlara geçmeden önce kendi siyasi bekalarnı sağlama

² C. Knick Harley, "Substitution for Prerequisites: endogenous institutions and comparative economic history," Richard Sylla and Gianni Toniolo, der., Patterns of European Industrialization içinde (London, Routledge, 1991), s. 32.

³ Charles Issawi, The Middle East Economy: Decline and Recovery, Markus (Princeton, Wiener Publishers, 1995) s. 181.

⁴ The World Bank, The East Asian Miracle (Oxford, Oxford University Press, 1993).

zorunluluğuyla karşılaştılar.Güney Kore Kuzey Kore'den, Tayvan Çin'den, Tayland da Vietnam ve Kamboçya'dan saldırı tehdidi aldılar. Endonezya, Malezya, Singapur ve Tayland'da liderler güçlü komünist tehdidiyle karşılaştılar. Bunlara ek olarak Endonezya, Tayvan ve Kore'de yönetime gelenler yönetebilme kudretine sahip olduklarını ispat etmek zorunda kaldılar. Malezya ve Singapur'dakiler etnik bölünmüşlük ve buna bağlı olarak temsil sorunu ile mücadele ettiler. Japonya'da bile liderler 2. Dünya Savaşı hezimetinden sonra halkın güvenini kazanmak zorunda kaldılar. Tüm bu durumlarda liderler temel bir soruyu cevaplamak zorundaydılar: Neden başkaları değil de kendileri ülkeyi yönetmeliydiler. Tüm liderler hızlı,geniş bir tabana yayılan ekonomik gelişmenin meşruiyet getireceğine inanıyorlardı.⁵

Güney Kore ve Tayvan'da Katı Devlet (Hard State)

Yumuşak devlet(Soft State) kavramı Gunnar Myrdal tarafından 1960'larda yayınladığı Güney Asya'daki gelişimin sorunlarını inceleyen 'Asian Drama:An Inquiry into the Poverty of Nations' isimli eserinde geliştirilmiştir. Yumuşak devlet kendi vatandaşlarından çok az şey talep eden devlet olarak tanımlanmıştır.⁶

Doğu Asya devletleri ise ekonomik hedeflerini gerçekleştirme konusunda çok etkin olmaları nedeniyle "katı devlet" olarak nitelendirilmekteydiler. Yumuşak devletler çeşitli grupların isteklerini kabul ederler ancak daha fazlasını gerçekleştiremezler. Katı devletler özel talepleri yalnızca engellemekle kalmaz kendi isteklerinin de kabul edilmesini sağlarlar, Kendi toplumlarına bu kadar iyi "nüfuz edebilen" devletler kaynakları büyük güçlüklerle elde ederler ve bunları etkili bir şekilde kullanırlar.⁷

Tayvan ve Güney Kore savaş sırasında büyük bir kargaşaya girmişler dış tehdit almışlar ve sömürgecilikten zarar (ve yarar) görmüşlerdi. Bu etkenler yönetimin başarılı olabilmesi için gerekli olan birlik ve teşvik için semboller oluşturmuştu. Aynı durum 19. yy'ın sonunda Japonya için de geçerliydi.⁸ Bu değişiklikler Migdal'a göre,sosyal kontrolün hükümetin elinde olduğu, güçlü devletlerin yaratılabilmesinin önkoşullarıydı. Savaş ve/veya devrim varolan toplumsal kontrol sistemini yok ederek yeni rejimin ülkeyi ekonomik

⁵ a.g.e., s. 157.

⁶ Gunnar Myrdal, "Asian Drama: An Inquiry into the Poverty of Nations," Vol. 11, (New York , Pantheon, Random House, 1968), s. 895-896.

⁷ S. Migdal, "Strong Societies and Weak States", (Princeton, Princeton University Press, 1988), s. 4.

⁸ Robert Wade, "Governing the Market: Economic Theory and the role of Government in East Asian Industrialization", (Princeton, Princeton University Press,1990), s. 328.

gelişmenin sağlanması için yapılan programların arkasında götürmesine olanak tanıyordu.⁹

Katı devlet olarak tanımlanan devletlerde bulunan diğer bir etken ise aşırı politize olmaktan veya özel sektörün rant gruplarından kurtulmayı başarmış, özgür, ehil bürokrasinin bulunmasıdır.¹⁰ Bu faktörlere sahip olup ta bu kadar hızlı bir ekonomik gelişme gösterememiş devletler de bulunmaktaydı. Hindistan, liyakat üzerine kurulmuş, profesyonel bir kamu hizmeti ve seçici giriş koşullarına mükemmel bir örnekti. Ancak bu hızlı gelişmeyi sağlamıyordu. Tersine, Tayvan ev güney Kore yozlaşmaya karşı çok ta korunmuş değillerdi.¹¹

Kendi bekasını ekonomik gelişmede gören devlet yeterli güce ve yöntemlerini uygulayabilecek etkili bir bürokrasiye sahip olduğu zaman başarıya ulaşacaktır. İşte bu etkenlerin birleşimi katı devletin temelini oluşturmaktadır.

Tayvan'da Devlet

Tayvan güçlü ve etkin bir merkezi devlete sahip bulunmaktadır. Egemen olan Milliyetçi Parti'nin kökleri atalarının Çin'e 250 yıl egemen olan hanedanlığı yıktıkları yerde, Çin anakarasındadır. Milliyetçi Parti, yöresel diktatörler tarafından yönetilen devasa bir ülkeyi birleştirme göreviyle karşı karşıya kalmıştı. Bu sorun yıllarca yöresel diktatörler, komünistler ve Japonlarla savaşılmasını gerektirmiştir. Anakara milliyetçilerinin lideri Sun Yat-Sen, Çin'deki yabancı egemenliğinin tarihinin, Çinlilerin ülkeyi geliştirebilmeleri için tek yol olarak güçlü bir devletin varlığını gerekli kıldığına inanmıştı. Ekonomik düşüncesi ise piyasa ve devletin rehberliğini, özel ve kamu faaliyetlerinin birlikteliğini kapsamaktaydı.

Sun Yat-Sen 19. yy'ın ortalarında Afyon savaşlarındaki galibiyetin bir sonucu olarak kapitalistlere hatta Çinli kapitalistlere bile güven duymuyordu. Bismark Almanyası'nı, Meiji Japonyası'nı ve SSCB'nin 1920'lerin başındaki yeni ekonomi politikasını inceleyerek Çin'de bir gelişim modeli yapılandırılmasına yön verebilmesi için bir çeşit Pazar sosyalizmini savundu. Bu örnekler Yat-Sen'e bazı kilit sektörlerde devletin mülkiyetinin sağlanabileceğini ve bunun Çin'deki endüstrileşmenin temellerini oluşturabileceğini göstermişti. Her ne kadar özel sermayenin de bunda rolü olabilecekse de bu rol sınırlandırılmayla karşı karşıya kalabilecekti. Tarımda toprak ağalığı

⁹ Migdal, s. 262 ve s. 269-271.

¹⁰ R. Wade, s. 338-339 ve The World Bank, The East Asian Miracle, Chapter 4.

¹¹ Dani Rodrik, "King Kong meets Godzilla. The World Bank and the East Asian Miracle", London, Centre for Economic Policy Research Paper 1994, no. 944, s. 32-33.

hariç özel mülkiyete izin verilecekti. 'Sun'un Üç İlkesi'ni oluşturan bu fikirler 1925'te Sun'un ölümünden sonra halefi Jiang Kei-Şenk tarafından anakaradaki milliyetçilerin 1949'daki mağlubiyetine kadar takip edilmişti.¹²

1949'daki komünist zaferi Milliyetçi yönetimi Tayvan'a çekilmeye zorladı. Komünistler tüm ülkede güç sağlamaya layık oldukları iddiasıyla egemenliklerini kurarken, göçmen liderler de bu farklı ve kuşatılmış bölgedeki egemenliklerini meşrulaştırmak zorundaydılar. Bu güçle, ve komünist rejimden gelen tehditler vurgulanarak gerçekleşti. Ayrıca 1950'lerin ilk yıllarında milliyetçiler Tayvan'ın gelecekte de kontrolleri altında kalabilmesinin ekonomik gelişmeye bağlı olduğunu anladılar ve Tayvan'ın stratejisi Sun'ın ekonomik ilkeleri üzerine inşa edildi.¹³

Tayvan'daki milliyetçi ekonomi politikaları yönetimin ortaya koyduğu, anakarada mağlup olmalarına yol açan faktörleri de dikkate almıştır. Bunlar tarımsal kiracıların sömürgeci toprak sahiplerine karşı ayaklanmaları, kontrolden çıkan işçi birlikleri; krediler ve para kaynakları üzerindeki kontrolü sağlamakta başarısız olan ve böylece hiperenflasyonu körükleyen bankerler ve maliyeciler; ve hükümet ile çıkar çevreleri arasındaki yakın ilişkiydi. Tayvan'daki milliyetçiler kontrolü sağlayabilmek için tarihin verdiği dersleri öğrenmekte kararlıydı.¹⁴

Tayvan hükümeti hem özel mülkiyetin önemi hem de özel mülkiyetin rolünün sınırları konusunda oldukça netti. Milli çıkarları için gerekli olan toprak sahipliği konusunda eşitlik gereksinimi ve özel sermayeyi sınırlama konusunda da açıkça tavrını ortaya koymuştu. 1965'te kabul edilen dördüncü dört yıllık planda hükümetin her türlü iktisadi sektöre karışması ancak bunun hiçbir zaman kontrol altında kalan bir ekonomik sisteme veya merkezi planlamaya dönüştürülmemesi kararlaştırılmıştı.¹⁵

Güney Kore

Kore'yi 1392'den 1910'da Japonya tarafından devrilene kadar Yi Hanedanı yönetmiştir. Bu alışılmışın dışındaki uzunluktaki yönetim ve istikrar Pallais'e göre farklı sosyal güçler arasındaki dengenin bir sonucudur. Ancak bu, Kore'nin 20. yy'da karşılaştığı tehditlere etkili bir şekilde cevap verebilecek bir sistem değildi. Yi Çinli meslektaşlarına

¹² R. Wade, s. 257-258.

¹³ a.g.e., s. 246.

¹⁴ a.g.e., s. 260.

¹⁵ a.g.e., s. 261.

lüks mallar temin edeceklerine ve 1894'teki köylü ayaklanmasının bastırılmasına yardım edecekleri konusunda güvenmişti. 1910'da Kore'yi himayesi altına aldığını açıklayıp resmen ilhak etti. Bu Japon hakimiyeti 1945'e kadar devam etti.¹⁶ Japonlar köleliği kaldırdı, medeni kanunu düzenledi ve aynı yerine nakti ödemeye dayanan bir vergi sistemini uygulamaya soktular. Bağımsız mahkeme düzenini kurdular ve yargıyı hükümetin yürütme kolundan ayırdılar.¹⁷ Toprak mülkiyeti konusunda reform yaptılar ve toprak sahiplerinin aldıkları kiralara vergilendirdiler. Sistem her ne kadar sömürgeci olsa da tarımda piyasa ilişkilerini başlattı.

Japon kuvvetlerinin dışarı çıkartılmasından sonra Amerikan işgal güçleri toprak reformunu genişletti ve toprak sahiplerinin güçlerini, etkinliklerini ve refahlarını daha da azalttı; bunu, sermayenin toprak spekülasyonlarından üretim alanında yatırımlara kaymasını teşvik ederek ve gıda üretiminin artırılmasına yardım ederek gerçekleştirdiler. 1948-60 yılları arası, birinci cumhuriyet zamanında el konulan Japon mallarının satışı ve Amerikan yardımı rejimle iyi ilişkileri olan kesime kar sağlamıştı. Bu kesim hükümetin destek kredilerini almış ve kıtlık çekilen malların ithalatlarını gerçekleştirmek için izin alabilmişlerdi. Bu olay endüstrileşmeyi ve hızlı ekonomik kalkınmayı sağladı ancak bu fazla uzun süremezdi. 1959'da ekonomi geriledi.

1960'larda Güney Kore

1961'de gerçekleştirdiği darbeden 1979'da uğradığı suikasta kadar Güney Kore'yi yöneten General Park Chung Hee, Japonya'daki Meiji Devrimi'nden, Sun yat-Sen'in Çin'i geliştirmesinden, Türkiye'de Atatürk'ün, Mısır'da Nasır'ın politikalarından etkilenmişti. Ekonomik gelişmeye çok yüksek bir öncelik vermişti.¹⁸ Yönetimi ele geçirmesinden itibaren yüz gün içerisinde askeri hükümet büyük yatırımlara ve uzun vadeli planlamalara önem veren beş yıllık bir plan açıkladı ancak uzun vadeli planlamanın yaratıcılığı ve özel girişimlerin önünü kesmesi engellendi. Güney Kore'nin yardım aldığı başlıca ülke olan Amerika ekonomik gelişmenin önkoşulu olarak ekonomik istikrarı sağlamayı amaçlayan politikaları destekliyordu. Ordu da sadece büyümenin istikrar sağlayabileceğini görmüştü.¹⁹

¹⁶ A. Amsden, "Asia's next Giant: South Korea and Late Industrialization." (Oxford, Oxford University Press, 1989), s. 29-31

¹⁷ a.g.e., s. 32.

¹⁸ A. Amsden, s. 49.

¹⁹ Park 1962, s. 224'ten alıntı, Amsden 1989, s. 49.

Diğer sosyal sınıfların zayıflığından dolayı ordu ekonomide belirleyici hatta neredeyse "müteşebbis" bir rol oynayabiliyordu. İşçilerin sayısı azdı, sermaye sahipleri de finansman sağlayarak veya diğer şekillerde devletin kendilerine yardım edeceğine güvenmişlerdi. 1961 devriminden bir ay sonra yasadışı zenginlik edinmeye karşı bir kanun çıkartıldı ve bir çok vurguncu tutuklandı. Bu vurguncular mallarına el konulmakla tehdit edildiler ancak mallarına el koyulması yerine ekonomide merkezi bir rol oynamalarına izin verildi ancak bir önceki rejimin yozlaşması sayesinde sözde kazandıkları ölçüsünde sanayiye yatırım yapmaları şartı getirildi. Böylece, askeri yönetim ile sanayiciler arasında gelecek yatırım patlamasına kaynak oluşturacak bir ittifak vücut buldu.²⁰

Öğrenci hareketi ise askeri hükümetin dürüst olmasına yardım eden bir bekçi köpeği gibi davrandı.²¹ Amerikan politikası da Kore ordusunu Amerikan yardımına olan bağımlılığı azaltmanın bir aracı olarak gelişimci bir politika izlemeye zorladı. Güçlü ve etkili hükümet yozlaşma veya iltimas olmadığı anlamına gelmiyordu. Amsden'e göre:

"1960'larda başlayan tüm yolsuzluklar için hükümetin gözdeleri - Gayrisafi Milli Hasıladan aldıkları büyük pay nedeniyle hesap verecek olan büyük ticaret grupları- çok iyi oyuncuydular. İhracat hedefleri (tarım üretiminin ölçülebildiği objektif, şeffaf bir kriter), fiyat kontrolü, kapasite artırımını engelleme, piyasa girişimi sınırlandırma, sermayenin kaçınılmasını yasaklama, vergi kaçırmayı engelleme, bankacılık sisteminde kontrol ile büyük iş grupları destek vermek zorundaydılar.²²

Kore'deki disiplin, ve bu disiplinin başka bir yerde olmayışı, çevresindeki siyaset yapıcılardan farklı olarak devletin gücü sayesindeydi.²³ Disiplini vurgulayan Konfüçyüs geleneğini de buna eklemek gereklidir. Dünya Bankasına göre yüksek performans gösteren Tüm Asya ekonomilerinde, yeni liderler ekonomik yükselişten önce ivedilikle kendi politik sürekliliklerini sağlayabilme ihtiyacı duyuyorlardı.²⁴

Nasır Yönetimindeki Mısır

Mısırlı ve Koreli kapitalistlere yönelik uygulamalardaki farklılık çok önemlidir. Mısır yönetimi kapitalistlere düşmanca yaklaşmış hatta

²⁰ A. Amsden, s. 72.

²¹ A.g.e. s. 52.

²² A. Amsden, 1989, s. 146-7.

²³ a.g.e., s. 147.

²⁴ The World Bank, "The East Asian Miracle" (New York, Oxford University Press, 1993), s. 157.

onları düşman olarak görmüştür. Kore yönetimi ise onları kendi geleceğinin ve hayatını devam ettirebilmesinin anahtarı olarak görmüş, bu sınıfı değiştirmeyi başarmış ve kendi milli gelişimi için son derece verimli hale getirebilmiştir.

1952'de Mısır'ın yeni yönetimi devletin ekonomide temel rolü oynayacağını açıklıyor, altyapı çalışmalarının yapılacağını ve sermayenin hareketlendirilmesinin sağlanacağını bunları yaparken de gerek özel sektörün gerekse yabancı yatırımların engellenmeyeceğini vaad ediyordu. Feodal mülkiyeti sona erdiren ve toprak sahiplerini sanayi yatırım yapmaya teşvik eden büyük bir toprak reformu gerçekleştirildi. Gelir, sahip olunabilecek miktarın üzerindeki toprakların zorla satılmasından elde edilecekti. Uygulamada tarım reformu sınırlı bir yeniden paylaşım veya sanayi yatırımı sağlayabildi. Rejim ve siyasi partiler arasındaki gerginlik özel sektör yatırımlarına zarar verdi. 1953'te parlamento dağıtıldı, anayasa askıya alındı ve siyasi partiler yasaklandı. Bu ortamda özel sanayi yatırımları büyük düşüş gösterdi. 1956'da Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi ve diğer yabancı varlıklar—içinde sigorta şirketleri ve bankaların da bulunduğu— bundan sonra kamu sektörüne ve hükümet programlarına kaynak sağlayacak mal ve gelirler arttırdı. Ama özel sektör devletin ve kamu sektörünün artan gücüyle çok daha fazla tehdit hissetmişti.

Hükümetin 1960-65 yılları arasındaki beş yıllık planı ülkenin gerçek durumuyla bağdaşmamaktaydı. Örneğin plan yerel kaynaklı yatırımların %55'inin özel sektörden geleceğini hesaplamaktaydı. Bu reel fiyatlarda 1959/60'tan 1960/61'e kadar özel sektör yatırımlarının ikiye katlanması ve 1964/65 yılı itibarıyla başka bir %40'lık artış anlamına gelmekteydi.²⁵ Plan ev halkı içinde için de gerçekte varolan %3'lük oranla kıyaslandığı zaman son derece uç bir tahmin olan %16 tasarruf oranı planlamıştı. Bu değişikliklerin nasıl gerçekleştirilebileceği konusunda neredeyse hiçbir düşünce bulunmamaktaydı.²⁶ Plan; çözüm girişimi olarak büyük millileştirme hareketlerini gerçekleştirebilmek için yatırımları hareketlendirebilmeyi etmekte.²⁷

1959'da yeni kanunlar anonim şirketlerin hissedarlara net dağıtımlarının %5 kadarını devlet bankalarına yatırma zorunluluğu getirmiş ve bu dağıtımı %10 ile sınırlamıştı bu hisse senedi fiyatlarının büyük oranda düşmesine neden olmuştur.²⁸ Beş yıllık plan 1961'de başlatıldığında, kalan bankalar sigorta ve nakliye şirketleri, kamu

²⁵ O. Brien "The Revolution in Egypt's Economic System, OUP London 1966, s. 333.

²⁶ Donald Mead "Growth and Structural Change in the Egyptian Economy" Richard D. Irwin Inc. 1967, s. 242.

²⁷ Alan Richards and John Waterbury "A Political Economy of the Middle East," Westview Press, Boulder Co. 1990, s. 195.

²⁸ J. Waterbury s. 72.

hizmeti yapan kuruluşlar, dış ticaret ve sanayiler millileştirildi. Bir çok şirket hisselerinin yarısını kamu sektörüne satmaya zorlandı

1960-65 dönemi birçok başarıya tanık oldu.. Analizciler, her ne kadar gelişen özel ve kamu sektörü ücret bordroları tarafından biraz şişirilse de, bu dönemdeki ekonomik büyümeyi ortalama %5.5. olarak tahmin ediyorlar.²⁹ Bir milyon yeni iş yaratıldı.³⁰ Toplam 1.7 Milyar LE yatırım yapıldı ve bunun %25 ile %28 arası sanayiye yapıldı. Planlanan yatırımların yaklaşık %94'ü gerçekleştirildi, ancak hedeflenen orandan sanayi yatırımlarında %10, elektrik alanında %22, iskanda ise %20 oranında geride kalındı.

Ekonomiyi 1965'te krize götüren planda birçok büyük sorun vardı.

Birincisi, ithalat artışı planlanandan çok daha hızlı bir şekilde gerçekleşirken, ihracat artışı planlanandan çok daha yavaştı. 1960/61 ile 1964/65 yılları arası ithalat %6 azalmak yerine %80 artmıştı, bunun da en önemli nedeni tarımın planlanan ölçüde gelişmemesi ve sanayideki ara malların ithalatının planlanandan çok daha yüksek olarak gerçekleşmesi olmuştu.³¹ Sonuç olarak henüz 1962'de ödemeler dengesinde bir kriz vardı. aslında planın ithalatı ikame etme stratejisi bir çeşit malın ithalatını azaltacak sanayinin gelişimini sağladı ancak diğer malların ithalatı arttı. Yeni sanayiler iş yapabilmek için ithalata ihtiyaç duymakta ancak bunu uzmanlar vasıtasıyla finanse edemiyorlardı çünkü ölçek ekonomisi tecrübesizliği ve bunu karlı bir şekilde yapılabilmesini sağlayacak uzman eksikliği vardı.

İkinci olarak özel sektöre şiddetli bir engelleme varken özel sektör yatırımlarına güvenilmişti.

Üçüncü olarak bir milyon iş yaratan istihdam girişimi kamu sektörünü ve kamu hizmetleri mezunlara iş bulma kapsamında temellerini sarsmış ve bu da yatırımların verimliliğini önemli ölçüde zarar vermiştir.

Dördüncü olarak Mısırlı planlamacılar çok hırslıydılar, aynı anda hem ağır sanayi için hem de tüketici mallarını arttırmak için; ithalatı ikame etme projeleri ve artan ihracat; tam istihdam ve verimlilik; Awsan Barajı'nı finanse etmek ve tarım alanlarını genişletmek için çalışmaktaydılar.³² Taleplerin tamamını karşılamak mümkün değildi, ekonomi durdu.

²⁹ J. Waterbury, s. 89.

³⁰ A. Richards and J. Waterbury, s. 196.

³¹ D. Mead, s. 242-243.

³² J. Waterbury s. 84.

Beşincisi, askeri harcamalar da ekonomiyi çok fazla zorluyordu. Yemen'deki savaş pahalıydı. GSMH'den savunma harcamalarının aldığı pay son yıllarda, 1963'ten 1965'e, %8'den % 12'ye yükselmişti.

Altıncısı, siyaset gelişim fikirlerine pek aldırmadı. Memurlar ve kamu sektörü yöneticileri yeteneklerinin ötesinde politik sadakatlere bakılarak seçildiler. Politik-bürokratik ağ yatırımcıların, yöneticilerin ve işçilerin ekonomik rolünü bastırmıştı.³³

Son olarak da siyasi istikrar ne sürekli komplo söylentilerinin ve kurumsal çatışmaların olduğu yerel alanda ne de uluslararası alanda sağlanamamıştı. Suriye'nin içinde bulunduğu bir birlik, Şam'da ordu- iş dünyası ittifakı güçlenince yıkılmıştı. Nasır Suriye örneğinin Mısır için de geçerli olabileceğinden korkmuştu. Amerika buğday teminini askıya almıştı. Suudi Kralı İslam Birliği'ne Nasır'a karşı olma çağrısı yapmıştı. Yemen'deki çatışma yoğunlaşmıştı.

1965'te ithalat hiçbir şekilde finanse edilmeyecek kadar düştü. Fabrikalar kapanmaya başladı. IMF ile birlikte, devalüasyonu içine alan, kamu yatırımlarını azaltan, fiyat ve vergi artışını öngören bir kemer sıkma politikası planlanmıştı. Nasır bunu yardımını arttıran SSCB'ye rağmen reddetmiş tasarrufun derecesi üzerinde tartışmıştı.³⁴ İlk Beş yıllık plan daha bitmeden uygulamadan kalkmıştı. İkinci beş yıllık plan ise henüz başlamadan bitmişti. 1967 malubiyeti ülkede hüzne ve birçok yeni ekonomik soruna yol açmıştı.

Mısır'ın doktriner bir gelişme programı, emir veren tutumlar, özel sektörün boğulması, aşırı askeri harcamalar, siyasi krizler sonucu ortaya çıkan kayıplar ve istihdamın desteklenmesi ve sübvansede edilmesi sonucu verimliliğin düşmesi gibi problemlerinden bir çoğu Irak, Suriye, Libya gibi diğer sosyalist tarzı ekonomileri de tanımlıyordu. ancak petrol gelirleri olan bu ülkeler gelişim yavaş ve muallakta da olsa bu politikaları destekleyebiliyorlardı.

Ürdün

Ürdün 6 Milyar dolarlık gayri safi milli hasılası ve yaklaşık 4.7 milyonluk nüfusu ile küçük bir ekonomiye sahiptir. Fosfat ve potas ihracatının yarısından çoğunu karşılamaktadır.³⁵ Büyük bir ticaret açığına sahip olan ekonomi göçmenlerin göndermiş oldukları dövizler ve yabancı yardımına dayanmaktadır. Burada kilit faktör olan ılımlı bir

³³ J. Migdal, s. 230-232 ve J. Waterbury, s. 75 ve s. 122.

³⁴ a.g.e., s. 97.

³⁵ The World Bank, Peace and the Jordanian Economy, Washington DC, 1994 s. 23.

Arap devleti olarak İsrail, Irak ve Suriye'nin arasında bulunması nedeniyle sahip olduğu stratejik konum Ürdün'ün petrol çıkartılan Arap ülkelerinden, Batı Avrupa'dan ve Amerika'dan çeşitli zamanlarda yardım şeklinde bir çeşit kira almasına yardımcı olmuştur.

Kral Hüseyin ve hükümeti 1980'lerin sonundaki ekonomik krize geç bir tepki verdiler. 1973-1985 arası hızlı büyümeye karşın 1980'lerde sürekli bir bütçe açığı vardı. Bütçe açığı özellikle 1987'de çok sert bir yükselişe geçmiştir. Bunun nedeni Körfez ve Arap petrol ülkelerindeki işçilerin yaptıkları transferlerin uluslararası petrol fiyatlarının düşmesine bağlı olarak azalmasıydı. 1989'da hükümet Dinarı devalüe etti, döviz kurlarını serbest bıraktı ve kamu, tarım ve ticaret sektörlerinde reforma gidebilmek için önlem paketini yürürlüğe soktu.

Körfez'de özellikle de Irak'ta ekonomik durumun gittikçe kötüye gitmesiyle 1980'lerin ortalarında Ürdün'ün ticari mal ihracatında reel bir düşüş olmuştu. Sonuç olarak hükümetin gelirleri azaldı ve hükümet iç ve dış borç almak zorunda kaldı. Ürdün'ün dış borcu 1984'te 3.5 milyar dolar iken bu rakam 1986 Ekim'inde 3.8 milyar dolara yükseldi.³⁶ Faiz ödemesi IMF borçları dışında 1984'te 389 milyon dolarken 1985'te 698³⁷ ve 1988'de 959 milyon dolara çıkmıştır.³⁸

Döviz rezervleri 1980'de altı aylık ihracatı karşılayabilecek düzeydeyken yüksek düzeyde ihracat yoluyla hayat standardı sağlanmaya çalışılması sonucu yavaş yavaş azaldı. 1988'in ortalarında rezervler 18.7 milyon dolara yani yaklaşık dört günlük ihracatı karşılayabilecek miktara gerilemişti.³⁹

1980'lerin başındaki güçlü rezerv durumu sonucu, Ürdün uluslararası piyasalardaki ödemelerini kolayca arttırabilmişti. Dış borcun GSYH'ye ve ihracata oranı hızlı bir şekilde arttı. Geri ödemeler 1980'lerin sonunda toplandı ve sonuç olarak 1989 bütçesindeki harcamaların %20'si kamu borçlarının faizlerinin ödenmesine ayrıldı.⁴⁰ 1989 baharında yük çok ağır geldi ve ödeme programının tekrar belirlenmesi için IMF yardımına ihtiyaç duyuldu.

Şubat 1989'da merkez bankasının rezervlerinin tükeniği söylentisini takiben dinarın yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesi ile borç verenler kurumlar karşısı güçlü bir hareket ortaya çıktı. Piyasanın kredi taleplerine karşılık vermemesi sonucu ayakta kalma çabası ver-

³⁶ Middle East Economic Survey, 2 Mart 1987.

³⁷ Middle East Economic Survey, 20 Temmuz 1987.

³⁸ Economist Intelligence Unit, Ürdün Ülke Profili 1990/91, s. 32.

³⁹ a.g.e., s. 29.

⁴⁰ a.g.e., s. 31.

mesi nedeniyle Avrupa'dan 150 milyon dolarlık kullanmak zorundaydı.⁴¹ Kamu sektörüne de sıkı kredi politikaları uygulanması çağrısında bulundu. Enflasyon kullanılmalıydı ve IMF Ürdün'e 150 milyon dolar borç vermeyi kabul etti.

Nisan 1989'da, fiyatların bütçe açığının kapanması için arttırıldığı açıklanınca isyan başladı. Profesyonel kurumlar hükümette bir değişiklik için çalışmaya başladılar hatta veliht prens bile ekonomide karar alma sürecindeki plansızlığı eleştirmişti.⁴³ Böylece yalnızca derin, uzun süren krizler yetkilileri harekete geçirdi. Bu nedenle yavaş yavaş gerçekleşen reformlar ve düşük oranda gerçekleştirilebilen özelleştirmeye rağmen yasalar çıkartılabildi.

Ürdün tabii olarak petrol dışı gelir elde eden bir ülkedir. Dış politikasını da pragmatik bir şekilde 1991'de Körfez krizi sırasında Irak'ı destekleyen tavrından 1994'te İsrail ile barış anlaşması imzalamaya doğru kaydırmaktadır. Kral Hüseyin tabir yerindeyse bir ip üzerinde yürümekte ve Ürdün için çeşitli başarılar ve ekonomik çıkarlar sağlamaktadır. Gelişim felsefesi güçlü değilse de pragmatikti. Ürdün 1980'lerin sonunda IMF'nin desteğini sağlayabilmek amacıyla ekonomisini liberalleştirmeye başlamıştır ayrıca özelleştirme de Ürdün'de incelenmektedir. Bunlar ekonomik krize bir cevap ve uluslar arası ekonomik görüşlerle beraber hareket etme ihtiyacıydı. Ürdün Kraliyet Ailesi iş dünyasına karışmamasına ve kabine atamalarını yapmamasına rağmen ordunun ve Doğu Şeria'nın eliti sayılabilecek kesimin desteğine güveniyordu. Bu durumu göz önüne alırsak toplumun büyük kesimini etkileyen fakirlik sorununu çözmek için radikal çözümler üzerinde durmak istense bile elden gelmiyordu ve aslında bu konuda çok ta gönüllü olunmuyordu.

Fas

1961'de itibaren tahtta olan Fas Kralı Hasan,⁴⁴ siyasi partileri ticaret birliklerini ve kar gruplarını birbirlerine karşı kullanabilmek için böl ve yönet taktiğini kullanmıştır.⁴⁵ Yozlaşma (rüşvetçilik) bu sistemde önemli bir elemandı. Toprak ve iş imkanları özel sektör girişimcileri veya ordu mensupları arasında krala olan bağlılığı sağlayacak şekilde dağıtıldı. Orta sınıf üzerinde de böyle bir etki sağlayabilmek için Mısır'da olduğu gibi büyük bir kamu sektörü yaratılmıştı. Temel mallar üzerinde uygulanan büyük sübvansiyonlar da fakir kesim üzerinde aynı etkiyi bırakıyordu.

⁴¹ Middle East Economic Digest, 7 Şubat 1987.

⁴² Economist Intelligence Unit, 1990/91 Ürdün Ülke Profili, s. 11-12.

⁴³ Middle East Contemporary Survey 1989, s. 448-457.

⁴⁴ Alan Richards and John Waterbury, s. 319.

⁴⁵ William Zartman, "King Hassan's New Morocco," William Zartman der. The Political Economy of Morocco içinde, Praeger, Westport, 1987 s. 1.

1973'te Waterbury yozlaşmanın yönlendirildiğini, planlandığını ve rejim tarafından da arzu edildiğini yazmıştı.⁴⁶ Sarayın, başarılı müteşebbislerin etki elde edebileceklerini, ve siyasi bir güç merkezi oluşturabileceklerini düşünüp onları bir tehlike olarak görmesi sonucu müteşebbisleri rejime bağımlı hale getirilmişlerdir.⁴⁷ Her sektörden hükümetin rant kaynaklarına sahip olan elitlerin kaygıları, ülkedeki başlıca siyasi güce, idareye katılabilmek için bir rekabet ortaya çıkarttı.⁴⁸

Kral Hasan "ekonomist değil avukattır, planlamacı değil taktik uzmanıdır, ileriye, uzun vadeli yeniden yapılanma stratejilerine geçmişle değil, tarihini meşrulaştırmakla ilgilidir.⁴⁹ Bu nedenle ekonomik tercihler kısa vadeli siyasi, ihtiyaçlar tarafından yönlendirilir. 1972'de bir darbe girişimini karşılık olarak bazı toprakların millileştirilmesi, hizmet sektörünün Faslılaştırılmasını ve büyük ölçekli kamu yatırımlarını içeren beş yıllık bir ekonomik plan başlattı.⁵⁰ Ancak Dünya Bankasının da uyardığı gibi, ortaya çıkan büyük ve masraflı devlet bürokrasisi daha iyi bir kamu hizmeti sağlayamadı.⁵¹

Ekonomik konular sadece ülke istikrarını açıkça tehdit ettikleri zaman gündemde ilk sırayı alabiliyorlardı. 1970'lerdeki Sahra Savaşı ekonomiye büyük zarar vermişti.⁵² 1981'de fosfat fiyatlarında meydana gelen büyük düşüş de ekonomik tedbirleri, kemer sıkma politikalarını ve dolayısıyla ayaklanmaları beraberinde getirmiştir.⁵³

1980'den Kral itibaren araç ithalati, kamyonculuk, balık ve gıda konserveciligi, peynir ve diğer günlük gıda üretimi, basın ve maden alanlarında yatırımı olan bir holding de dahil olmak üzere elinde bulundurduğu mal ve hisselerle en büyük özel sektör girişimci haline gelmişti.⁵⁴ Kral'ın karı için yönlendirilen sadece özel sektör değildi. Aynı zamanda işadamları da özel sektörde onun izniyle önemli roller oynayabilmekteydiler. Kralın etkisinin ortaya çıkışı bir bağımlılığa ve özel sektörü insiyatifinin sınırlandırılmasına yol açtı.

⁴⁶ John Waterbury "Endemic Corruption in a Monarchical Regime" World Politics Vol XXV Temmuz 1973 no 4, (Princeton, Princeton University Press), s.533-535.

⁴⁷ a.g.e., s. 545.

⁴⁸ a.g.e., s. 554.

⁴⁹ Zartman, Zartman içinde s. 7.

⁵⁰ Peter Sluglett ve Marion Farouk Sluglett, Modern Morocco: Political Immobilism, Economic Dependence, Zartman der. içinde s. 84-89.

⁵¹ Economist Intelligence Unit, Country Report, Morocco, 2nd Quarter, s. 8,10.

⁵² Zartman, s. 9.

⁵³ a.g.e.

⁵⁴ a.g.e., s. 39.

Ürdün'de ve petrole dayanan diğer Arap ülkelerinde olduğu gibi Fas'ta da 1980'lerin ilk yılları ekonomik krizler yılıydı. 1973'te dünya fosfat fiyatları beş katına çıktı. Fosfat Fas'ın başlıca ihracat kalemiydi ve yapılan tüm kamu yatırımlarının temelini oluşturuyordu. Eski İspanyol Sahrasındaki çatışma için harcanan para artırıldığı gibi ticari mallara uygulanan sübvansiyon da artırılmıştı.⁵⁵

Ancak 1976'da reel fosfat fiyatları eski seviyesine düştü. kamu harcamalarının ise bu oranda azaltılmaması sonucu devlet bütçesinin (1976'da GSYH'nin %18'ine) dış hesapta da (GSYH'nin %16.5'ine denk) bir açığa yol açtı. Açık, büyük miktarlarda dış borçlanmayla kapatıldı. Fas daha 1973'teki şokun etkilerinden tam olarak kurtulmamışken 1981'de ikinci petrol şoku patlak verdi. Ekonomiyi istikrara kavuşturmak için harcanan çabaya rağmen 1982'nin sonu itibarıyla dış borç GSYH'nin %68'ine yükseldi. Bu rakam 1979'da %18 olarak gerçekleşmişti.⁵⁶ Döviz rezervleri Ocak 1983'te 218 milyon dolar iken haziran ayında bu rakam 36 milyon dolara gerilemişti ve dışı borç faiz ödemelerini gerçekleştirme ve temel ihracat mallarını temin etmekte bile sağlayamıyordu.⁵⁷ Fas yardım için IMF ve Dünya Bankası'na başvurdu ve yeniden yapılanma programını başlattı.

Fas ekonomi politikasının bir özelliği de zigzagların sıklığıdır. 1967-68'te içi talebi azaltmak için girişimlerde bulunulmuş bu çerçevede ithalat vergileri artırılmış ve sınırlayıcı para politikaları uygulanmıştır. 1978'de kamu yatırımları azaltılmış ithalat sınırlamaları sıkılaştırılmış ve ithalat vergileri daha da artırılmıştı.⁵⁸ 1980'de iç vergilerin artırılmasına önem verilmişti. Ekonomi politikasındaki ihracat ve (ithalat) karşıtı önyargılar hafiflemiş ancak sosyal politika hedeflerini gerçekleştirmek için kamu sektörüne yapılan baskı devam etmişti. Sonuç olarak 1982 bütçesi genişlemeciydi ve Mart ayında bir krize neden olmuştu. Sonuçta ithalat vergileri azaltılmış ve ithalatı azaltmak, ihracatı arttırmak için paranın değeri düşürülmüştü.

Mart 1983'te katı ithalat kontrolü uygulanmaya başlanmış ancak daha sonra ekonomiyi tahrip ettiği için bu kontrol yumuşatılmıştı. Hükümet ilk başta yatırım bütçesinin azaltılmasına karşı çıksa da IMF desteğini alabilmek için bunu kabul etmek zorunda kaldı. %12,5 harcamaya kesintisi ve %27,3 yatırım kesintisi ve 1984/1985 bütçesinde daha da fazla kesintiyi planlayan yeni bütçe Haziran'da kabul edildi.⁵⁹

⁵⁵ Brendan Horton "Morocco: Analysis and Reform of Economic Policy", Economic Developments Institute of the World Bank, Analytical Case Study no 4, the World Bank, Washington DC 1990, s. 5.

⁵⁶ A.g.e. s.6.

⁵⁷ Economist Intelligence Unit, Quarterly Economic Review, Morocco, no. 4 1983 s. 9.

⁵⁸ Horton, s. 31.

⁵⁹ Economist Intelligence Unit, Quarterly Economic Review, Morocco, no. 4 1983 s. 9.

Sübvansiyon kesintileri açıklandı ve bir çok malın fiyatı aniden arttı.⁶⁰ Ancak fiyat artışları Temmuz 1984'te 600 kadar kişinin öldüğü ayaklanmalara neden oldu. Bu nedenle Kral fiyat artışları iptal etti⁶² ve sübvansiyonlar için 187 milyon dolarlık yeni bir bütçe tahsis etti.⁶³ Hatta bazı temel malların fiyatlarını dondurdu ve sübvansiyonları neredeyse 1983'teki düzeyin iki katına çıkarttı.⁶⁴

Fas'ın ekonomik gelişiminin önündeki engellerden biri de Kral'ın ekonomi üzerindeki yoğun kontrolüydü. Dünya Bankası ve diğer kuruluşların ekonomik reformlar için istekleriyle içeride siyasi reformlar için istekleriyle paralellik göstermekteydi. Diğer taraftan Fas'ın sınırlı sayıda ürüne dayalı olması (hava koşullarına bağlı olan tarım da buna dahildir) Fas'ı ekonomik karışıklıklara karşı zayıf hale getirmiştir. Bu durum Fas'ın 15 yıl önce başlattığı, IMF ve Dünya Bankası'nın desteğini alarak sürdürdüğü çeşitlendirme ve liberalleştirme politikalarına rağmen değişmemiştir.

Tüm bunlara rağmen Fas birçok açıdan Ortadoğu'nun en gelişmiş ekonomilerinden birine sahiptir. gelişimin başlıca ölçütü sanayinin GSYH'deki alışılmışın üzerindeki payıdır. Kral'ın belli bir ekonomik ideolojisi yoktu 1970'lerde 'Faslılaştırma'yı 1980'lerde liberalleşmeyi uygulamış 1990'larda da özelleştirmeyi düşünmeye başlamıştır. Bu yaklaşım diğer endişelerin pragmatik bir sonucuydu. Arap dünyasının tümünde olduğu gibi ekonomi hiçbir zaman birinci öncelikli olmuyor.

Sonuç

Bu makalenin amacı 20.yy'ın sonundaki gelişmede devletin liderliğinin ne kadar önemli olduğunu göstermekti. Gerschenkron'un fikirleri zaman ilerledikçe devletin eksik etkenleri tamamlaması gerektiğini ve gelişmeye daha geç başladığı zamanlarda devletin rolünün daha da önemli olduğunu belirtmekteydi. Bu Sovyet tarzı planlamanın, devlet mülkiyetinin ve kontrolünün sorunlara çözüm olacağı anlamına gelmemekteydi. Tayvan ve Güney Kore örnekleri göstermiştir ki pazarları yönlendirme veya yönetmedeki başarı özel ve kamu mülkiyetine dayalı ikili bir sistemde yatmaktadır.

Başlangıç şartlarının hayati bir önemi vardır. Görüldüğü gibi Güney Kore ve Tayvan'da toplumsal eğilimler, yüksek eğitim düzeyi ve nispe-

⁶⁰ Economist Intelligence Unit, Quarterly Economic Review, Morocco, no. 2, 1984, s. 6-8.

⁶¹ A.g.e. s. 6.

⁶² A.g.e. s. 10.

⁶³ A.g.e. s. 17.

⁶⁴ Economist Intelligence Unit, Quarterly Economic Review, Morocco, no.3, 1984.

ten güçlü bir tarım politikası mevcuttu. Bu başlangıç şartlarının Mısır'da bulunmaması ekonominin gelişmesinin başlatılmaması veya sürdürülmemesini açıklamak için yeterliydi.

İkinci olarak, daha ihtilaflı olan, içten büyüyen olarak adlandırılan gelişim modellerinde hatalı bilgi, ölçüğe dönüş ve diğer etkenleri vurgulayan faktörleri açıklayan sonuçlardır. Sonuç ekonomik gelişmenin tek bir açıklamasının olamayacağıdır. Yeni ekonomik gelişim modelleri makro ekonomik değişkenler ile mikro ekonomik kuruluşlar arasındaki bağa önem vermektedirler. Örneğin yatırımlar, ekonomide bulunan finans sitelerinin fonksiyonlarıdır. Güney Kore ve Tayvan'daki bütün bankalar 1960'larda ve 70'lerde kamu sektöründeydi. Diğer ülkeler için anlamı; Doğu Asya'da gelişime son derece iyi hizmet eden kuruluşların, ekonomilerin makro ekonomik düzeydeki başarılarıyla beraber incelenmesi gerektirir.⁶⁵ Genel sonucu ise piyasaların karlarını maksimize etmek için veya hızlı gelişim göstermek için kendiliklerinden çalışmamalarıdır. Bu nedenle devletin ekonomik gelişmede çok önemli, bir rolü vardır.

Son sonuç ise Doğu Asya devletlerindeki liderler Ortadoğudakilerin aksine ekonomik gelişime öncelik verdiler. Örneğin Mısır yönetimi etkili bir kamu sektörü oluşturmakta başarısız oldu. Mısır'ın merkezîyetçi bir devlet olarak tarihine bakarsak bu şaşkıncı bir olaydı. Hiçbir yönetim ekonomik gelişmenin kendi bakaları için hayati önem arzettiğini göremediler. Bu nasır ve diğerlerinin halkları için en iyiyi yapmayı istememelerinden kaynaklanmıyordu. Ancak onlar verimliliği sağlamak için kısa süreli fedakarlıklarda bulunmak yerine ekonomiyi hizmet etmek ve siyasi destek sağlamak amacıyla kullanarak bunu gerçekleştirmek istemişlerdir. Ancak sonuç, 1967'de savaşın çıkmasından bile önce, 1960'ların ortasında ülkeyi büyük güçlükler içine sürüklemek olmuştur.

Nezih Ayubi'nin çalışması neden Arap devletlerinin ekonomik meselelere yoğunlaşamadıklarının ve neden 'sert' değil de 'acımasız' (fierce) olarak nitelendirilebileceklerinin nedenlerinin bir bölümünü açıklamıştır.⁶⁶ Gerek Arap milliyetçileri gerekse islami hareketler tarihsel olarak varolan milli sınırlar, nüfus ve piyasa konularında suni veya yüzeysel olarak devlete çok az bir önem vermişlerdi.⁶⁷

⁶⁵ Alice H. Amsden "Why Isn't the Whole World Experimenting with the East Asian Model to Develop? A Review of The East Asian Mirac", World Development, Vol. 22, no. 4, s. 627-633 and Joseph Stiglitz "Comment on "Towards a Counter-Counterrevolution in Development Theory" by Paul Krugman", Proceedings of the World Bank Annual Conference on Development Economics 1992. The World Bank, Washington DC 1993, s. 39-49.

⁶⁶ Nazih. N. Ayubi, "Over-stating the Arab State" (I.B. Tauris, London 1995).

⁶⁷ A.g.e. s. 97.

Modern devletin muhtemel rolü anlaşılammıştır. Topluma bir yabancı gibi gösterilmiş ve başarısı gelişim hedeflerini ne kadar gerçekleştirdiği yerine Pan Arap, arap sosyalistleri veya veya islami modelleri ne kadar tatmin ettiği ile ölçülmüştü. Bunun da ötesinde İslam veya Arap istekler,ne karşıt ve düşman olarak gösterilen batıdan kurumları, fikirleri ve metodları alırken büyük bir muhalefetle karşılaşmıştı.

Peki bu analizin günümüzde Ortadoğu'da siyaset yapanlar için ne gibi faydaları olacak? İlk olarak başlangıç şartları olarak tabir edilen koşullar yoksa bir ülke başarılı bir şekilde sanayileşme programını sürdüremez. Bu da ülkelerin ancak eğitim, sağlık ve gelir dengesi konularına yoğunlaştıktan sonra sanayide yatırıma gidebilecekleri anlamına gelmektedir.

Son derece sade olmasına rağmen bu tarihin açıklaması olabilir.1960'ta Güney Kore'nin nüfus artış oranı yüksekti ve bu oran 1960'larda düşüşe geçti ve sanayileşme çabalarının sadece başlangıç koşullarının iyileştirilmesi halinde sürdürülebileceğini gösterdi. Ürdün ve Fas yapısal reform programında Mısır'daki cumhuriyet yönetimine oranla daha çalışkan, istikrarlı ve başarılı, Tunus'takinden ise daha az başarılıydılar.⁶⁸

Doğu Asya ve Ortadoğu devletleri arasındaki bir diğer önemli fark ta uluslararası ilişkileridir. Güney Kore, Tayvan ve diğer Doğu Asya devletleri Eski sömürgeci efendilerinin, Japonya'nın, deneyimlerini öğrenmek istiyorlardı. (japon modeli bir batı teknolojisine uyum ve bu teknolojiyi hazmetme modeliydi). Buna karşın bir çok Arap devleti batının gelişim modelini reddetti ve esinlenmek ve yardım almak için SSCB'ye başvurdular. Sovyet yardımı bir sıkı kontrol temeline dayanıyordu ve bir çok Arap mühendisin Sovyetler Birliği'nde eğitim görmesine rağmen teknoloji Ortadoğu'daki alıcılara hiçbir zaman uyum sağlayamadı. Bu uyumu sağlayabilecek mühendisler de hiçbir zaman yaratılmadı.

Doğu Asya'daki bölgesel gerilim de liderlerin 'önce ekonomi' (Economy First) politikasına uyum göstermelerini sağlamıştır. Ortadoğu'da bölgesel gerilim, yasaların yokluğu, liderlerin dikkatin başka yöne çekeerek ihtiyaç duyulan kaynakları kullanmaya meyilli sıkı Arap sistemi kar getiren gelirlerin çok fazla oluşu (petrol,bölge dışından gelen dış yardım, petrol ihraç eden Arap devletlerinden gelen yardım, ve ülke dışında yaşayanların gönderdiği paralar) liderlerin kendi servetleri üzerinde yaşamalarına ve sistem çökmeye başlayana kadar ekonomik konuları ihmal etmelerine yol açmıştır.

⁶⁸ Paul Rivlin in "Middle East Contemporary Survey, 1994" and The World Bank, Claiming the Future.